

Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Prof. Dr. W. Hoepfner

Ινστιτούτο Κλασικής Αρχαιολογίας, Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Βερολίνου

Οι ελληνικές πόλεις-κράτη της Αρχαϊκής και της Κλασικής περιόδου είχαν σχετικά περιορισμένη έκταση, σε αντίθεση με τα κράτη της Ανατολής, όπου οι πόλεις εκάλυπταν απέραντες εκτάσεις, όπως συνέβαινε και στα βασίλεια των ελληνιστικών χρόνων. Η έκταση που καλύπτει μια πόλη επηρεάζει τον τρόπο συνύπαρξης των κατοίκων της. Κατά την Κλασική εποχή δεν υπήρχαν τεράστιες μητροπόλεις, κατοικημένες από ανθρώπους διαφορετικών εθνοτήτων, αλλά περιορισμένου μεγέθους μονάδες, όπου συνήθως ο ένας γνώριζε τον άλλον.

Οι μεγάλοι φιλόσοφοι Αριστοτέλης και Πλάτωνας, αλλά και ο κατά δύο γενιές αρχαιότερος Ιππόδαμος ο Μιλήσιος, υπήρξαν στοχαστές που ασχολούνταν με το κράτος και οι θεωρίες τους δεν άφησαν ανεπηρέαστη την αρχιτεκτονική. Κάθε πόλη-κράτος είχε τους δικούς της νόμους και ήταν *de facto* αυτόνομη. Κατά τη διάρκεια του 6ου αι. π.Χ., και ενώ κυριαρχούσαν οι οικογένειες των ευγενών και οι τύραννοι, ο λαός αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη ισχύ. Δύο γεγονότα επέφεραν σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές: το πρώτο ήταν η πτώση της τυραννίδας στην Αθήνα, που έδωσε την εξουσία στον Κλεισθένη, ο οποίος επέστρεψε τη μετάβαση στην αυτοδιοικούμενη κοινωνία των πολιτών, που αργότερα ονομάστηκε δημοκρατία (λαοκρατία) και υιοθετήθηκε από τις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Το δεύτερο γεγονός αποτέλεσαν οι νίκες των Ελλήνων κατά των Περσών, που έμοιαζαν με θάυμα και ενίσχυσαν την αυτοπεποίθηση των πόλεων που συμμετείχαν σ'αυτές.

Για τη διοίκηση της πόλης από τους πολίτες χρειάστηκε να αναζητηθούν νέοι τρόποι, που, αφού εφαρμόστηκαν, είναι αξιοθαύμαστο πώς, μέσα σε λίγα μόνο χρόνια, δημιούργησαν πρότυπα διοικητικών κέντρων και κτηριακών συγκροτημάτων. Η εκκλησία του δήμου, το πρυτανείο, το θέατρο για τις λαϊκές συνελεύσεις και οι αίθουσες δικαστηρίων απαιτούσαν χώρο στο κέντρο της πόλης, συνεπώς άλλαξαν τη δομή της. Στην κοινωνία της Κλασικής περιόδου ο δημόσιος χώρος απέκτησε μεγαλύτερη σημασία από κάθε άλλη εποχή. Η ταύτιση των πολιτών με την πόλη-κράτος τους ήταν τέτοια, που με τα σημερινά δεδομένα φαίνεται άπιστευτη. Χαρακτηριστικές είναι οι εκτεταμένες δημόσιες περιοχές μέσα στις πόλεις, όπως και το αξιοπερίεργο φαινόμενο της "τυποποίησης των κατοικιών" στις νεόδμητες πόλεις και η πολιτιστική σημασία που απέκτησε ο ανδρώννας, ο οποίος από την Κλασική εποχή και μετά υπήρχε σχεδόν σε κάθε ιδιωτικό σπίτι για τα συμπόσια. Μια και στους χώρους αυτούς συζητούσαν θέματα δημόσιου ενδιαφέροντος, δεν είναι υπερβολικό να θεωρήσει κανείς τον ανδρώννα ως ένα δημόσιο χώρο μέσα στην ιδιωτική κατοικία.

Μίλητος

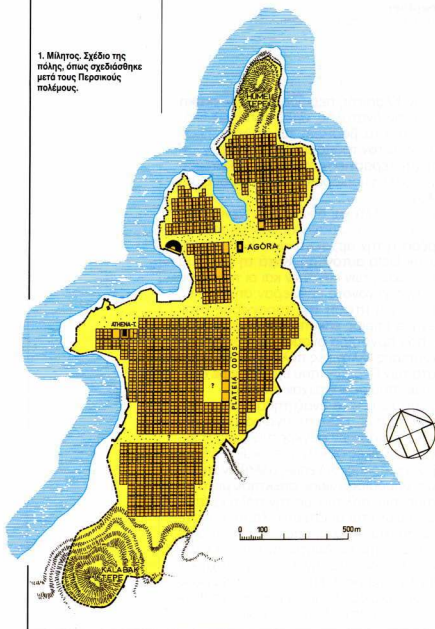
Μετά το νικηφόρο τέλος του πολέμου, κύριο μέλημα των ανθρώπων ήταν να ανοικοδομήσουν τις κατεστραμμένες πόλεις και να οργανωθούν εκ νέου. Οι κάτοικοι της παλιάς, πλούσιας Μίλητου είχαν εκποισθεί από τους Πέρσες. Όταν επέστρεψαν, μετά από 15 χρόνια, βρήκαν μόνο ερείπια και αποφάσισαν να αναχτίσουν την πόλη τους βάσει νέου σχεδίου. Ως πρότυπο πήραν τις πολυάριθμες αποικίες, 70 περίπου από τις οποίες ήταν της ίδιας της Μίλητου και βρίσκονταν στην περιοχή της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Σύμφωνα με τη συνθήκη που επικρατούσε στις αποικίες, η γη μοιράστηκε σε ίσα μέρη στους κατοίκους της Μίλητου. Με το σύστημα κληροσύνης θεμελιωνόταν η ισότητα των πολιτών. Δεν υπάρχουν ιστορικές αναφορές σχετικά με τη διαδικασία αυτή, αλλά από τα ερείπια της πόλης που αποκαλύφθηκαν σε ανασκαφές φαίνεται η διάταξη των οικοπέδων¹. Έτσι η Μίλητος (εικ. 1)

είναι η πρώτη ελληνική πόλη-μητρόπολη που έχει ανεγερθεί βάσει πολεοδομικού σχεδίου. Τα οικοδομικά τετράγωνα στο Βορρά και στο νότιο είχαν ίδιο μέγεθος και αποτελούνταν από ισομεγέθη τεμάχια 260 τ.μ. Το μέτρο αυτό, που ισχύει ακόμα και σήμερα για "μονοκατοικίες σε σειρά", υπήρξε καθοριστικό για ολόκληρη την Κλασική περίοδο. Ατυχώς, μόνο ένα σπίτι αυτής της εποχής έχει βρεθεί στη Μίλητο, κοντά στο ναό της Αθηνάς². Αυτό διακρίνεται μια αυλή στην οποία εφάπτονται διάφοροι χώροι, μεταξύ τους και ανδρώνας με προβάλαμο.

Από το τέλος του 7ου αι. π.Χ. συντελέστηκε μια αλλαγή στους κόλπους της ελληνικής καινωρίας. Ο θεσμός των ανδρώνας, των συμπόσιων (από τα οποία αποκλείονταν οι γυναίκες), αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη σημασία. Μπορούμε να δεχτούμε ότι ο ανδρώνας έπαιξε καταλυτικό ρόλο στο σχεδιασμό των ιδιωτικών κατοικιών στη Μίλητο.

Η νέα Μίλητος διέφερε από τις αποικίες της κατά το ότι στο κέντρο της πόλης υπήρχε μια τεράστια έκταση, ίση με το μέγεθος μικρής πόλης, προορισμένη για τις δημόσιες ανάγκες. Η καινοτομία αυτή εφαρμόστηκε χάρη στις εμπειρίες των αποικιών και εξαιτίας της στενότητας της παλαιάς πόλης της Μίλητου. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν και το γεγονός ότι το ενδιαφέρον των πολιτών για όλες τις δημόσιες υποθέσεις συνεχώς μεγάλωνε. Το εκτεταμένο κέντρο της πόλης, ως χώρος της δημόσιας ζωής, που δεν περιοριζόταν στην περιοχή της αγοράς, έγινε κανόνας για όλες τις πόλεις που ιδρύθηκαν στην Κλασική περίοδο. Τρεις μεγάλοι δρόμοι περικλείουν αυτή την περιοχή, που είχε έκταση 400 τ.μ., σχηματίζοντας ένα Η. Το βασικό αυτό σχήμα το συναντάμε στις πόλεις έως την Ελληνιστική περίοδο. Ο σχεδιασμός κεντρικών δρόμων είχε κυρίως λειτουργική σημασία, γιατί συνέδεε το κέντρο, μέσω μεγάλων λεωφόρων, με λιμάνια, θέατρα και τμήματα της πόλης. Στο καινούργιο σχέδιο της Μίλητου διακρίνουμε δύο τμήματα που διαφέρουν ελαφρώς. Και στα δύο υπάρχει σύστημα τελείως κανονικών, ορθογώνων τεμνομένων δρόμων. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο ίδιος ο Ιππόδαμος είναι ο δημιουργός του σχεδίου για την πόλη της καταγωγής του. Για πρώτη φορά συναντούμε ένα σφιχτοπλεγμένο οδικό δίκτυο. Οι λεωφόροι, που είχαν πλάτος 30 μ., πρέπει να χάριζαν στην πόλη μια μεγαλοπρέπεια που ήταν πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα και ερχόταν σε αντίθεση με τα στενά δρομάρια παλαιότερων εποχών. Στην αρχαία Βαθυλίαν υπήρχε ένας μεγαλοπρεπώς διακοσμημένος με πολύχρωμα εφραλωμένα κεραμίδια δρόμος, με το ίδιο πλάτος σε όλο του το μήκος, που χρησιμοποιεί για τις θρησκευτικές πομπές. Τον ίδιο σκοπό είχε η Ευρεία οδός, που διέσχισε τη Μίλητο από βορρά προς νότο και στολιζόταν ανάλογα τις μέρες γιορτών. Ξεκινούσε από το ιερό του Απόλλωνα, το λεγόμενο Δελφίνιο, περνούσε την αγορά και κατέληγε στη νότια πύλη, απ'όπου συνέχιζε ως λιθόστρωτος δρόμος πλάτους 6 μέτρων για πολλά ακόμα χιλιόμετρα έως το μεγάλο ιερό και το ματείο του Απόλλωνα στα Δίδυμα. Σε όλες τις ελληνικές πόλεις, τόσο στις νέες που βασιζόταν στο ιπποδάμειο σύστημα όσο και στις παλαιές

1. Μίλητος. Σχέδιο της πόλης, όπως σχεδιάστηκε μετά τους Περσικούς πολέμους.

που είχαν αναπτυχθεί με αργό ρυθμό, υπήρχαν παρόμοιοι μεγαλύτερες δρόμοι για τις γιορτές. Μια ιδέα της λαμπρότητας των πομπών μάς δίνει η γιορτή των Παναθηναίων στην Αθήνα, που μας είναι γνωστή από πολλές απεικονίσεις και επιγραφικές μαρτυρίες.

στη δυνατή η αναπαράσταση του σχεδίου της πόλης και η αξιολόγηση του έργου του αρχιτέκτονα και φιλοσόφου Ιπποδάμου³. Οι πολυάριθμες σωστικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην πόλη αυτή, όπου σήμερα δεσπόζουν ψηλά κτήρια, αποκάλυψαν 16 αρχαίους δρόμους και 12 κατοικίες σε λιγότερο ή περισσότερο άρτια κατάσταση. Επίσης ανακαλύφθηκαν, εξερευνήθηκαν και τεκμηριώθηκαν δύο θέατρα (το ένα πριν από λίγο καιρό), ο ναός της Άρτεμις στο λόφο της Μουνιχίας και τα τρία λιμάνια με τους νεώσοικους, τα τείχη και τις πύλες (εικ. 2). Σημαντικό γεγονός

3. Πειραιάς, Κατοικίες και τμήματα κατοικιών, που είναι τόσο πανομοιότυπα, ώστε να μιλάμε για τυποποιημένα σπίτια.

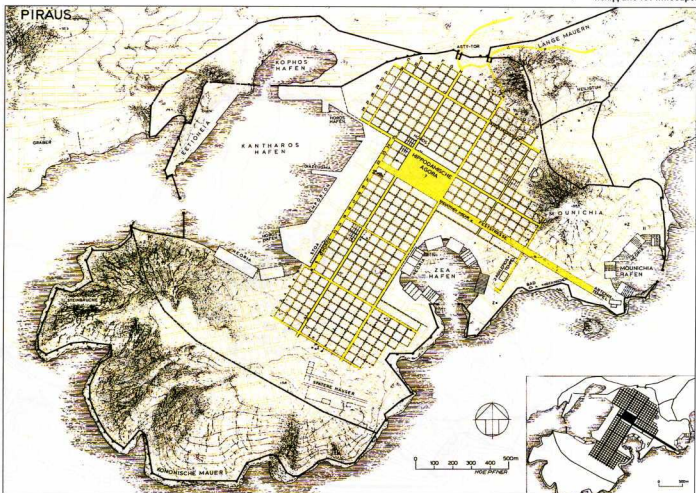

4. Πειραιάς, Αναπαράσταση κατοικιών.

Πειραιάς

Εκτός από τη Μύλητο, μεγάλης σημασίας για την εξέλιξη της ελληνικής πολεοδομίας ήταν η κατασκευή του νέου λιμανιού των Αθηνών, του Πειραιά. Μόνο μετά από τις έρευνες των τελευταίων χρόνων κατέ-

2. Πειραιάς, Σχέδιο της πόλης από τον Ιπποδάμο.

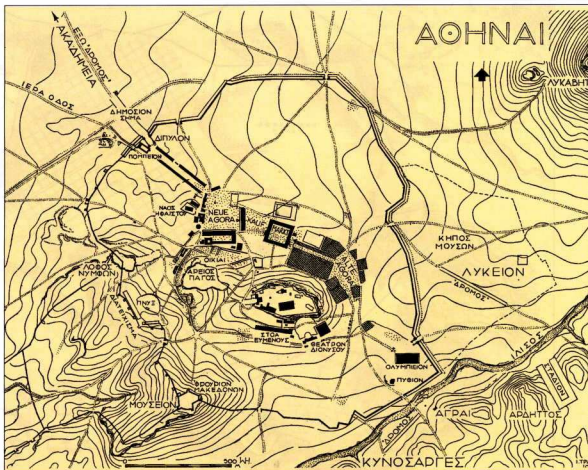
ήταν η αποκάλυψη, πριν από μερικά χρόνια, της περίφημης σκευοθήκης, γνωστής από φιλολογικές μαρτυρίες και επιγραφές, η οποία είχε ανεγερθεί τον 4ο αι. π.Χ. από τον αρχιτέκτονα Φίλωνά ως αρχιτεκτονικό πρότυπο. Πρόκειται για αίθουσα μήκους 130 μ. για την αρματωσιά των πλοίων. Η ιδιαιτερότητα του οικοδομήματος αυτού έγκειται στο γεγονός ότι είχε θύρες και στις δύο στενές πλευρές. Σε περίπτωση μεγάλης βιασύνης μπορούσε να αποφευχθεί ο συνασπισμός, εφόσον οι ναύτες θα έτρεχαν προς μία κατεύθυνση για να πάρουν την αρματωσιά για τα πλοία τους.

Με τη βοήθεια των δρόμων που βρέθηκαν μπόρεσε να γίνει αναπαράσταση του δικτύου των οικοδομικών τετραγώνων, χωρίς κενά. Αποδείχθηκε ότι ο Πειραιάς είχε το πιο πυκνό οδικό δίκτυο και διέθετε, όπως και η Μίλητος, τρεις πλατιές λεωφόρους. Δύο μεγάλες πλατείες όριζαν το κέντρο της πόλης. Μία από αυτές πρέπει να ήταν η γνωστή από επιγραφές Ιπποδάμειος Αγορά. Η σκευοθήκη, σύμφωνα με αυτά που αναγράφονται στην επιγραφή της, βρισκόταν στην πύλη της αγοράς. Μια μεγάλη έκταση για δημόσια κτήρια και η αγορά πρέπει να βρισκόταν πίσω ακριβώς από το επίμηκες αυτό οικοδόμημα.

Ως ένδειξη της ιδιαίτερης εκτίμησής τους οι Αθηναίοι απένειμαν στον Ιππόδαμο, τον αρχιτέκτονα του Πειραιά, το δικαίωμα του πολίτη. Σύμφωνα με κάποια κάπως συγκεχυμένη πληροφορία, ο Ιππόδαμος φέρεται να κατοικούσε σε σπι-

τι στον Πειραιά, το οποίο του είχαν χαρίσει οι κάτοικοι. Μόνο μετά από επισταμένη ανάλυση των κατοικιών που βρέθηκαν στις ανασκαφές μπόρεσε να λυθεί αυτό το αίνιγμα. Ανακαλύφθηκε ότι τα σπίτια ήταν όλα ίδια και ότι ο Πειραιάς στη δεκαετία των '70 του 5ου π.Χ. αιώνα έμοιαζε με σύγχρονη συνοικία "κατοικιών σε σειρά" (εικ. 3, 4). Ένα οικοδομικό τετράγωνο το αποτελούσαν οκτώ πανομοιότυπα σπίτια μεγέθους 250 τ.μ. το καθένα. Πυρήνας των μακροστενών οικοπέδων ήταν μια αυλή, νότια της οποίας βρισκόταν δύο μικρά δωμάτια και βόρεια δύο μεγάλες αίθουσες, καθεμιά με τον προθάλαμό της. Εύκολα διακρίνει κανείς τον τύπο των διχωρών σπιτιών, που είναι γνωστός από την παλαιά Σμύρνη. Μόνο που εδώ όλα τα σπίτια είναι ομοίμορφα. Αυτό ισχύει κυρίως για τον ανδρώνα, που έχει σχεδιαστεί για να χωράει επτά ακριβώς ανάκλιτρα. Είναι πιθανό ο κύριος χώρος, όπου η εστία έμενε πάντα αναμμένη, να είχε πολύ ψηλό ταβάνι, ενώ πάνω από το διπλό του χώρο να υπήρχε και άλλος όροφος με το υπνοδωμάτιο, το θάλαμο. Φαίνεται ότι οι κάτοικοι του Πειραιά ήταν πολύ ευχαριστημένοι με τα σπίτια τους και έτσι χάρισαν στον Ιππόδαμο το σπίτι που είχε χτίσει ως πρότυπο στην άκρη της αγοράς προτού ξεκινήσει την ανέγερση της πόλης. Το γεγονός ότι οι κατοικίες στον Πειραιά ήταν πανομοιότυπες σημαίνει ότι οι πολυάριθμοι πολίτες δεν επιδίωκαν να έχουν πιο πολυτελή σπίτια από τους άλλους. Ίσως είναι δύσκολο να το φανταστεί κανείς, αλλά από τα ευρήματα των ανασκα-

5. Αθήνα κατά την Κλασική εποχή. Βόρεια της Ακρόπολης βρίσκεται μια πλατιά Λαυρία για δημόσια κτήρια, που ξεκινάει ανατολικά της παλαιάς αγοράς.

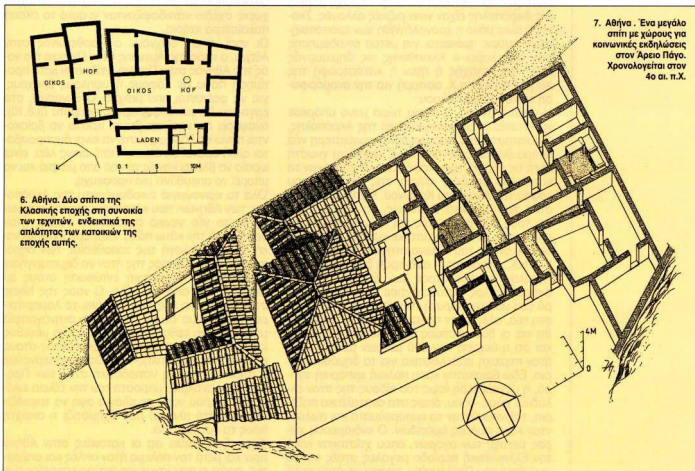

φών προκύπτει ότι δεν υπήρχαν αποκλίσεις από το ενιαίο ή τυποποιημένο σπίτι. Παρόλο που το φαινόμενο παρατηρείται στο εξής σε πολλές νεοιδρυμένες πόλεις, οι ιστορικοί απορρίπτουν κάθε συσχετισμό με κοινωνικές ιδεολογίες που θα είχαν στόχο την ισότητα των πολιτών, ισχυριζόμενοι ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις για κάτι τέτοιο εκείνη την εποχή. Αυτό είναι ασφαλώς σωστό, και η αιτία πρέπει ν' αναζητηθεί σε άλλο επίπεδο. Όσο αυξανόταν η σπουδαιότητα των πολιτών, μια πολιτική διαδικασία που προφανώς δεν συνετελεότο μόνο στην Αθήνα, οι κανόνες που είχε επιβάλει η αριστοκρατία έχαναν την ισχύ τους. Κοινότητα σήμαινε τώρα κοινωνία των πολιτών και αυτήν επικαλούνταν οι άνθρωποι πλέον με κάθε ευκαιρία. Το όφελος της πόλεως-κράτους ήταν καθοριστικό για κάθε πράξη. Στην εκκλησία του δήμου οι αποφάσεις λαμβάνονταν με βάση το γενικότερο καλό για την πόλη. Οι πολίτες συγκεντρώνονταν κάθε βράδυ στους ανδρώνες των ιδιωτικών κατοικιών για να συζητήσουν, πρωτίστως, θέματα που αφορούσαν την πολιτεία. Ο θεσμός του ανδρώνα ενίσχυε την τάση για την καταξίωση της ύπαρξης του πολίτη μέσα από τη δημόσια ζωή. Η οικογένεια και ο κόσμος των γυναικών ήταν ασήμαντα. Η ισότητα, που συχνά οριζόταν ως ισονομία, έγινε λέξη κλειδί για το όφελος του κράτους. Η εξομοίωση των κατοικιών θεωρήθηκε ένας τρόπος για την ενίσχυση του κοινωνικού συνόλου. Οι πολίτες της Σπάρτης ήδη από τους Αρχαίους χρόνους συγκεντρώνονταν κάθε βράδυ στα κοινά δαίτνα,

από τα οποία δεν έπρεπε να λείπει κανένας. Ο Πειραιάς είναι η πρώτη πόλη που έχει ανεγερθεί βάσει σαφώς οργανωμένου επιστημονικά πολεοδομικού σχεδιασμού. Το οδικό δίκτυο, η σύνδεση μεταξύ λιμανιών, πύλων και των αγορών στο κέντρο αποδεικνύουν τη λειτουργικότητα του σχεδιασμού αυτού. Η αισθητική βρίσκει την έκφρασή της στην επιλογή της τοποθεσίας και τη διαμόρφωση των δημόσιων κτηρίων και η ισονομία προβάλλει στην εφαρμογή της αρχής των τυποποιημένων κατοικιών.

Αθήνα

Η Αθήνα είχε επίσης υποστεί μεγάλες καταστροφές κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων. Οι Πέρσες είχαν πυρπολήσει τα πάντα, επιδιώκοντας να αφηθούν πίσω τους μόνο συντρίμμια. Ο Θεμιστοκλής φρόντισε να ανεγερθεί αμέσως, το 479 π.Χ., νέος οχυρωματικός περίβολος, ο οποίος έπρεπε με κάθε τρόπο να ολοκληρωθεί μέσα σ' ένα χρόνο, για να μην προκλέσει τη δυσaréσκεια των Σπαρτιατών (εικ. 5). Αμέσως μετά διέταξε και την ανάπτυξη των τειχών στην πόλη του Πειραιά, για τη οποίας την ανάπτυξη είχε ήδη ενδιαφερθεί και παλαιότερα. Στην Αθήνα, αλλά και στις μικρότερες πόλεις, υπήρχε μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα, γιατί το κυριότερο μέλημα ήταν η ανοικοδόμηση και η αποκατάσταση των κατοικιών. Η νέα περιφέρεια των τειχών επέκτεινε την Αθήνα, κυρίως

6. Αθήνα. Δύο σπίτια της Κλασικής εποχής στη συνοικία των τεχνών, ενδεικτικά της απλότητας των κατοικιών της εποχής αυτής.

7. Αθήνα. Ένα μεγάλο σπίτι με χώρους για κοινωνικές εκδηλώσεις στον Αρειο Πάγο. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

βόρεια και βορειοανατολικά. Η καινούργια Αθήνα είχε γίνει μαζί με το λιμάνι της, τον Πειραιά, η μεγαλύτερη ελληνική πόλη. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, στο τέλος του αιώνα ο αριθμός των κατοίκων πρέπει να ανερχόταν στις 50.000. Χάρη στην προνοητικότητα του Θεμιστοκλή η Αθήνα εξελίχθηκε, για πολλούς ακόμα αιώνες, μέσα στα πλαίσια που είχε καθορίσει ο ίδιος. Οι νέες βόρειες και βορειοανατολικές συνοικίες δεν έχουν απίχως ακόμα εξερευνηθεί. Πολύ θα θέλαμε να μάθουμε αν τα σπείρα χτίστηκαν βέβαια προκαθορισμένου σχεδίου. Μια και οικιστικά επρόκειτο για ίδρυση καινούριων τιμημάτων πόλης, και οι δρόμοι έπρεπε να κατασκευασθούν αμέσως, μπορούμε να εικάσουμε ότι υπήρχαν και ομοιογενή οικοδομικά τετράγωνα. Στις παλαιές συνοικίες δεν έγινε τελείως νέα κατάτμηση γης, αλλά, με την ευκαιρία, αναγορεύθηκαν κάποιες πολύ συγκεκριμένες περιοχές, Ουσιαστικά όμως τα οικόπεδα, και ως εκ τούτου και οι συνθήκες ιδιοκτησίας, παρέμειναν όπως ήταν. Εδώ οι Αθηναίοι διαφοροποιήθηκαν από τους Μιλήσιους.

Με κοινή συμφωνία με τις άλλες πόλεις οι Αθηναίοι αποφάσισαν να μην ανοικοδομήσουν τα αρχαία ιερά, για να θυμίζουν πάντοτε την καταστροφή από τους Πέρσες. Περίπου 30 χρόνια αργότερα, με πρωτοβουλία του Περικλή, υλοποιήθηκε ένα σχέδιο ανέγερσης καινούργιων ναών για τους θεούς.

Μέχρι πρόσφατα επικρατούσε η άποψη ότι το κέντρο της Αθήνας απλώς είχε ξαναχτιστεί με βάση την παλαιά πόλη. Πρόσφατες έρευνες ωστόσο αποδεικνύουν ότι στην περιοχή βόρεια της Ακρόπολης είχαν γίνει ριζικές αλλαγές. Σκοτεινή είναι μόνο η χρονολόγηση των τροποποιήσεων αυτών: πρόκειται για μέτρα οικοδόμησης που είχε λάβει ο Κλεισθένης ως δημιουργός μιας νέας εποχής ή ήταν η καταστροφή της Αθήνας το 479 π.Χ. αφορμή για την αναμόρφωση του δημόσιου χώρου;

Η παλαιά αγορά, η οποία τώρα μόνο μπόρσε να εντοπιστεί βορειοανατολικά της Ακρόπολης, αντικαταστάθηκε από μια πολύ μεγαλύτερη νέα αγορά δυτικότερα⁴ (εικ. 5). Σ' αυτήν τη γωνιά μετά τις πολλές ανασκαφές αγορά χτίστηκαν τα κυριότερα δημόσια κτήρια στις παρυφές του λόφου του Αγοραίου Κολωνού. Μεταξύ αυτών η στοά του άρχοντα Βασιλέως, το βουλευτήριο για τους 500 βουλευτές και λίγο αργότερα το πριτανείο, το οποίο χτίστηκε κυκλικό ως βόλος. Με την άνοδο του Κίμωνος στην εξουσία, μετά το 475 π.Χ., συνδέεται η ανέγερση δύο στοών, της Ποικίλης και της στοάς των Ερμών, στη νέα αγορά. Ο ίδιος ωστόσο έχτισε το καινούργιο ιερό του μυθικού ιδρυτή του κράτους Θησέα όχι στη νέα, αλλά στην παλαιά αγορά. Αυτό δείχνει ότι και οι δύο πλατείες είχαν πολιτική σημασία και ότι η έκταση των 500 μέτρων μεταξύ τους ήταν περιοχή αποκλειστικά για τα δημόσια κτήρια. Εδώ βρισκόταν και η παλαιά εμπορική αγορά, η μεγαλύτερη ίσως του είδους της στον ελλαδικό χώρο, όπου, όπως στα ανατολικά παιδιά, ταξινομούσαν τα εμπορεύματα και πωλούσαν κατά ομάδες ομοειδών. Ο ενδιαμεσος χώρος μεταξύ των αγορών, όπου χτίστηκαν κατά την Ελληνιστική περίοδο μεγάλες στοές και το γυμνάσιο του Πτολεμαίου, πρέπει να ήταν πολύ

εντυπωσιακός τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους επισκέπτες της πόλης. Αν συμπεριλάβουμε το Δίπυλο και το Πομπείο στη ζώνη αυτή, τότε ο μεγαλοπρεπής αυτός δρόμος της Αθήνας είχε μήκος 1000 μ. Κατέληγε ανατολικά της παλαιάς αγοράς, στην οδό Τριπόδων, που πήρε το ονομά της από τα μνημεία της νίκης στους αγώνες των Διονυσίων τα οποία είχαν στήσει εκεί. Τα μνημεία, εκ των οποίων εκείνο του Λυσικράτη σώζεται μέχρι σήμερα, στέκονταν το ένα δίπλα στο άλλο και εντυπωσιάζαν με τη μεγαλοπρέπειά τους.

Εκτός των τειών, μέσα σε άσπη, βρίσκονταν τα μεγάλα γυμνάσια. Δεν ήταν μόνο χώροι διδασκαλίας και σωματικής άσκησης, αλλά λειτουργούσαν και ως χώροι αναψυχής. Γενικά οι πόλεις της Κλασικής περιόδου δεν ήταν τόσο απλοϊκές και άχρωμες, όπως συχνά γράφονται. Αυτό φαίνεται κυρίως στις δημόσιες περιοχές, οι οποίες, σε αντίθεση με τις συνοικίες με τις λίτες ιδιωτικές κατοικίες, ήταν διακοσμημένες μεγαλοπρεπώς. Έχω ήδη αναφερθεί στους δρόμους όπου γίνονταν οι γιορτές. Στις άκρες των λεωφόρων αυτών και σε δημόσιες πλατείες υπήρχαν κρήνες, μνημεία και αγάλματα. Αυτό ίσχυε κυρίως για τις αγορές, στα κράσιδα των οποίων βρισκόνταν οι στοές, το βουλευτήριο, το πριτανείο, τα δικαστήρια, το νομισματοκοπείο και τα ιερά. Η Αθήνα, όπως και η Μίλητος και ο Πειραιάς, τεκμηριώνουν τον βασικό πολεοδομικό κανόνα της εποχής που υπαγόρευε τη διάθεση μεγάλης έκτασης που να διασχίζει την πόλη από άκρη σε άκρη για την ανέγερση μνημείων και δημόσιων οικοδομημάτων. Σε πόλεις που είχαν αναπτυχθεί χωρίς σχέδιο καταδιφιζονταν γι' αυτό το σκοπό παλαιότερα κτήρια.

Οι ναοί, όπως δείχνουν ο Παρθενώνας στην Αθήνα, ο ναός της Αρτεμίδας στον Πειραιά ή ο ναός της Αθηνάς στην Πρίνη, χτίζονταν κατά προτίμηση πάνω σε λόφους ή υψηλούς βράχους, για να φαίνονται από μακριά. Ο Ξενοφών, στο έργο του Σικρατών Απομνημονεύματα (3,8,10), αναφέρει ότι ναοί και βωμοί πρέπει να βρίσκονται πάνω σε λόφους, ώστε να είναι δυσπρόσιτοι αλλά ορατοί σε όλους. Γιατί, όπως λέει, είναι ωραίο να βλέπει κανείς το ναό από μακριά και να μπορεί να απευθύνει μια προσευχή.

Όλα τα καινούργια οικοδομήματα της Ακρόπολης των Αθηνών, που κατασκευάστηκαν σύμφωνα με το νέο γενικό σχέδιο του Φειδία, ήταν ορατά από την κάτω πόλη. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η επιλογή της τοποθεσίας των δημόσιων κτηρίων. Σκοπός της ήταν να δημιουργηθούν συγκεκριμένη προοπτική εντύπωση στους εισερχόμενους από την πόλη. Ο ναός της Νίκης στην Ακρόπολη της Αθήνας είναι το λαμπρότερο παράδειγμα ότι σε μια τέτοια σκηνογραφία μπορούσε να καθοριστεί ακόμα και το μέγεθος και η θέση του κτισμάτος υπακούοντας στους κανόνες της αισθητικής⁵. Καθώς προσεγγιζόμαστε ο παρατηρητής της νοτιοδυτική στοά των Προπυλαίων, αντίκριζε μπροστά του την τέλεια εικόνα του μικρού ναού σε πλάγια όψη να ταπεινάει ακριβώς στο πλαίσιο που σχημάτιζε η ανοιχτή προς τα δυτικά στοά.

Έχει εξακριβωθεί ότι οι κατοικίες στην Αθήνα και μετά τον πόλεμο ήταν απλές και απέρπτερες, πράγμα που ίσχυε και για τις κατοικίες των

πλούσιων πολιτών. Όπως έχουν δείξει ανασκαφές, τα οικόπεδα είχαν μέγεθος περίπου 200 τ.μ.⁹ (εικ. 6). Γύρω από μια μικρή αυλή ήταν το ποθετημικό τέσσερις ή πέντε μικροί χώροι. Σε αντίθεση προς τον Πειραιά, δεν υπήρχαν εντυπωσιακοί προθάλαμοι με κίονες: θα λέγαμε ότι παρουσιάζει αρχιτεκτονική με κίονες, και δεν υπάρχει καθόλου απλοχευιά στις διαστάσεις των χώρων. Ακόμα και ο οίκος, ο κυρίως χώρος διημέρευσης, ήταν μικρός. Ο ανδρώνας δεν χωρούσε συνήθως πάνω από τρία ανάκλιτρα. Μια και στις πηγές γίνεται πολλαπλώς λόγος για ορόφους, πρέπει να είναι να αναπαραστήσουμε τα σπίτια.

Στην Αθήνα των χρόνων του Περικλή η επίδειξη ιδιωτικής πολυτέλειας αποδοκιμαζόταν. Και τα μεγάλα, μεγαλοπρεπή κτήρια στην Ακρόπολη εντάσσονται σ' αυτή τη λογική της αντίθεσης. Πολυτέλεια και τελειότητα ήταν προνόμια μόνο για το δήμο ως σύνολο. Κατά τη διάρκεια του μακροχρόνιου Πελοποννησιακού πολέμου ο πληθυσμός ταλαιωρήθηκε από τις στερήσεις και αναπτύχθηκε μια νοοτροπία παθητικής αναμονής. Όταν ο στρατηγός Νικίας πέτυχε το 421 π.Χ. μια συμφωνία ειρήνης όλοι καταλήφθηκαν από υπέρμετρο ενθουσιασμό και τους ήταν αδύνατον να επιστρέψουν στην "απλή ζωή". Η καινούργια στάση ζωής αντικατοπτρίζεται τόσο στη λαυπερή φινιοέρα του Αλκιβιάδη, ο οποίος οδήγησε την Αθήνα γρήγορα σε νέα περιπέτεια, όσο και στην τέχνη της εποχής αυτής, η οποία δικαίως χαρακτηρίστηκε ως "πλούσιοι στυλ". Ατυχώς στην Αθήνα έχει βρεθεί μόνο ένα σπίτι από τους Υστεροκλασικούς χρόνους⁷ (εικ. 7). Η σημαντικότερη ανακάλυψη για τις ιδιωτικές κατοικίες ήταν το περιστύλιο, η περιβαλλόμενη από κίονες αυλή. Κίονες και επιστύλιο, που κοσμούσαν έως τότε μόνο τα δημόσια κτίσματα, δίνουν τώρα ένα νέο γόητρο στην ιδιωτική κατοικία. Η νέα λέξη συνήμα είναι "επίδειξη". Έτσι ο μικρός ανδρώνας αντικαθίσταται πλέον από τέσσερις τουλάχιστον αίθουσες συμποσίων γύρω από την περίστυλη αυλή. Πρόκειται λοιπόν για κανονική πτέρυγα επίδειξης, που προοριζόταν για μεγάλο αριθμό καλεσμένων και για μεγάλες δεξιώσεις.

Ολύνθος

Η μακεδονική πόλη της Ολύμβου ιδρύθηκε το 432 π.Χ. με τη βοήθεια του βασιλιά Περδίκκα. Γνώρισε μια ραγδαία ανάπτυξη, για να καταστραφεί ολοσχερώς τρεις μόνο γενιές αργότερα από έναν άλλον Μακεδόνα βασιλιά, τον Φίλιππο Β'. Η μοίρα των κατοίκων της ήταν σκληρή – πουλήθηκαν σκλάβοι. Για την αρχαιολογία όμως, ο ανασκαφές στην κατεστραμμένη πόλη ήταν ιδιαίτερα καρποφόρες, γιατί έφεραν στο φως, στα ερείπιά της, μια πόλη που είχε ιδρυθεί την Κλασική περίοδο⁸. Επρόκειτο για μια πόλη λωρίδων, όπως μας είναι γνωστή από τις αποικίες (εικ. 8). Η παλαιά, αρχαϊκή Ολύνθος, πόλη που είχε αναπτυχθεί χωρίς σχεδιασμό, είναι χτισμένη ακανόνιστα, πάνω σε λόφο. Η νέα πόλη εκτείνεται πάνω σε επίπεδο λόφο, ερπύσσεται προς τα βόρεια με την παλαιά πόλη και έχει μέγιστη έκταση 1000 μέτρα. Το τείχος που την περι-

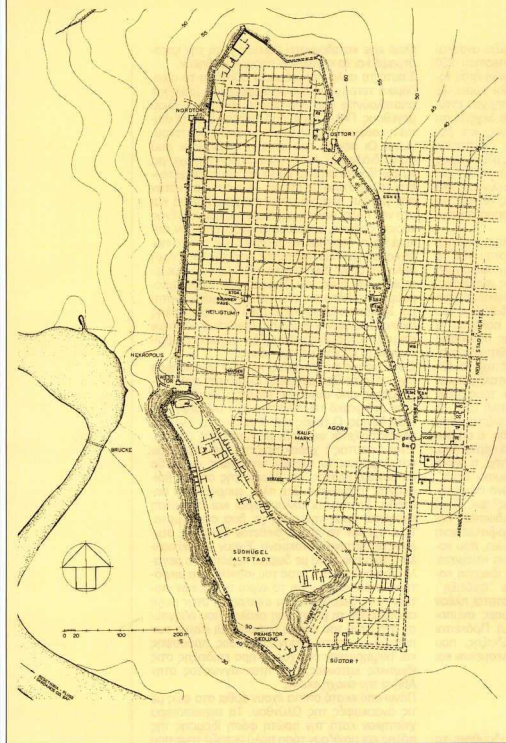
κλείει είχε καταδαρισθεί τελείως μετά την καταστροφή και τα κατάλοιπα απομακρύνθηκαν.

Σ' αυτό το απλό πολεοδομικό σύστημα τα οικοδομικά τετράγωνα έχουν διαφορετικά μήκη και αποτελούνται από δύο σειρές οικοπέδων ίδιου μεγέθους. Πολύ συχνά δύο σειρές με πέντε σπίτια η καθεμιά αποτελούν ένα οικοδομικό τετράγωνο. Οι σειρές των σπιτιών χωρίζονται από στενό διάδρομο. Αυτή η περίπτωση υπήρχε για να φωτίζονται οι πίσω χώροι και για να διοχετεύεται το νερό από τις στέγες. Η αγορά βρισκόταν σαν μεγάλη πλατεία ανάμεσα στην παλαιά και στη νέα πόλη. Από τη μία άκρη της περνάει ένας κύριος δρόμος, ο οποίος ξεκινάει από την παλαιά πόλη, διασχίζει κατά μήκος όλη τη νέα πόλη και οδηγεί έξω από αυτήν, από την ανατολική πύλη. Το οδικό δίκτυο είναι πολύ λιγότερο μελετημένο από αυτό του Πειραιά, γι' αυτό δεν μπορούμε να μιλήσουμε εδώ για ιπποδάμειο σύστημα. Σε κάποιο λόφο στα δυτικά της νέας πόλης ανακαλύφθηκαν κατάλοιπα δημόσιων κτηρίων και μια στεγασμένη κρήνη. Εδώ φαίνεται ότι βρισκόταν το κύριο ιερό της πόλης.

Όσον αφορά τις κατοικίες, και εδώ τα οικόπεδα είχαν όλα το ίδιο μέγεθος, αλλά ήταν πολύ μεγαλύτερα από αυτά της Μίλητου. Αυτό άραγε ήταν ενδεικτικό του πλούτου των αγροτών της Μακεδονίας; Ο τύπος των σπιτιών στην Ολύνθου χαρακτηρίζεται ως σπίτι με παστάδα* (εικ. 9). Έτσι ("παστάς") χαρακτηρίζεται μια στοά που καταλαμβάνει το σχεδόν τετράγωνο οικόπεδο σε μεγάλο πλάτος, και βόρεια της οποίας βρίσκονται τα δωμάτια. Στο πλάι, εμπρός στην παστάδα, βρίσκονται άλλοι χώροι και στη μέση ανοίγεται προς την αυλή με δύο στήριγματα. Όλα σχεδόν τα σπίτια διαθέτουν έμβλυτους στύλους με πέτρινα κιονόκρανα. Έχουν βρεθεί πολλά τέτοια επικράνα με δωρικό κμάτιο. Τα μεγαλύτερα ανήκαν στη στοά του ισοετού, τα μικρότερα αποδεικνύουν ότι το κύριο τμήμα των σπιτιών ήταν διώροφο. Ένα σκαλοπάτι στην αυλή αποτελούσε τη βάση μιας σκάλας που οδηγούσε στη στοά του επάνω ορόφου. Οι κίονες των παστάδων αποτελούσαν ένα είδος πρόσωσης και τεκμηρίωναν ένα χαρακτηριστή επίδειξης στις ιδιωτικές κατοικίες, που ήταν άγνωστος στην Αθήνα την εποχή εκείνη.

Πάνω από εκατό σπίτια έχουν έρθει στο φως με τις ανασκαφές της Ολύμβου. Τα περισσότερα χτίστηκαν κατά την πρώτη φάση ίδρυσης της πόλης και μοιάζουν τόσο πολύ μεταξύ τους που πέραν ενός τοπικού τύπου σπιτιών μπορούμε να μιλήσουμε και για τυποποιημένη κατοικία (εικ. 10). Αυτό σημαίνει ότι οι κάτοικοι της Ολύμβου δεν έχριζαν σπάνια ναμοιότητα από έντοικο, επειδή ζούσαν στο ίδιο περιβάλλον και είχαν ίδιο τρόπο ζωής, αλλά ότι υπήρχαν προδιαγραφές για να χτίζονται χώροι στο ίδιο μέρος και στο ίδιο μέγεθος. Αυτές οι προδιαγραφές βασίζονται σε κοινή απόφαση της συνελεύσεως του δήμου.

Οι κατοικίες της Ολύμβου (εικ. 11) χαρακτηρίζονται από μία ενότητα του κυρίως οίκου και μιας ενχρηστικής εστίας με καμινάδα. Εκεί μαγειρεύαν και ο καπνός μπορούσε να διαφύγει μέσω της καμινάδας. Σε πολλά σπίτια ωστόσο υπήρχε στο δωμάτιο διημέρευσης και δεύτερη εστία χτισμένη με πέτρες. Εδώ, στην Εστία, έκαινε η ιερή

8. Ολύνθος, Η μακεδονική πόλη ιδρύθηκε το 432 π.Χ. ως "πόλη λωρίδων".

9. Ολύνθος, Σχεδιάγραμμα αναπαράστασης σπιτιού με πασάδα.

φλόγα, η οποία δεν επιτρέπεται να σβήσει ποτέ. Ενώ παλαιότερα αυτός ο χώρος έπρεπε να έχει ύψος δύο ορόφων, για να μπορεί ο καπνός να φεύγει από μίαν οπή στη στέγη, τώρα στον οικό το εν μέρει ανοιχτό τζάκι επέτρεπε τη διαφυγή του καπνού και με μικρότερο ύψος. Πάνω από τον οικό μπορούσε να κτίζεται άλλος ένας χώρος. Κοντά στην είσοδο, στη μία πλευρά της αυλής, βρισκόταν ανδρώννας για εφτά ανάκλιτρα με προβάλαμο. Αυτό το τμήμα είχε το ίδιο μέγεθος με

το αντίστοιχο στα σπίτια του Πειραιά, αλλά η καινούργια του θέση δείχνει ότι τα σπίτια της Ολύνθου, της όψιμης Κλασικής εποχής, είχαν περισσότερους χώρους και συνεπώς ήταν πολύ πιο άνετα. Είναι ενδεικτικά του άνετου τρόπου κατοικίας και του μεγαλύτερου πλούτου των κατοίκων.

Μελέτη των ευρημάτων έδειξε ότι μετά από την ίδρυση της Ολύνθου το 432 π.Χ. ήρθαν να κατοικήσουν σ'αυτήν άλλες δύο ομάδες ανθρώπων (εικ. 8). Στην πρώτη ομάδα παραχωρή-

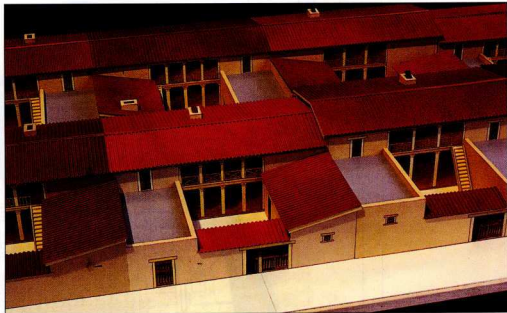
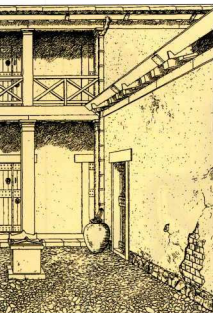
θηκε η λωρίδα στην εσωτερική πλευρά του τείχους, που για αμυντικούς λόγους είχε μείνει κενή. Και στα σπίτια αυτών των νέων κατοίκων που χτίστηκαν 30 χρόνια αργότερα επαναλαμβάνονταν το ίδιο ενιαίο γνωστό σχέδιο. Η δεύτερη ομάδα δε βρήκε χώρο στην πυκνοκατοικημένη πλέον πόλη. Αλλά μια και κάθε επιπλέον άτομο ήταν απαραίτητο για την άμυνα, και μη θέλοντας να στερήσουν την πόλη από την προστασία των τειχών, αποφασίστηκε η επέκτασή της. Το νέο αυτό ανατολικό προάστιο έχει ερευνηθεί ελάχιστα. Είναι χτισμένο κατά κανόνα όπως και το παλαιότερο τμήμα της νέας πόλης, δεν είχε όμως αποκτήσει ως την καταστροφή της Ολύνθου δικό του τείχος.

Στις κατοικίες της Ολύνθου (εικ. 11) παρατηρείται πιο ξεκάθαρα απ' ό,τι στην Αθήνα η μετάβαση στα ακριβά σπίτια με περιστύλια. Τα σπίτια του ανατολικού προαστίου, αλλά και τα παλαιότερα που είχαν υποστεί μετέπειτα αλλαγές, διέθεταν, αντί της λιτής εσωτερικής αυλής, μια μικρή, από τις τέσσερις πλευρές περιστύλη, αυλή. Κοινωνικές ανάγκες οδήγησαν τους πλουσιους κατοίκους να κοσμούν τα σπίτια τους με επιδεικτικές κιονοστοιχίες.

Ρόδος

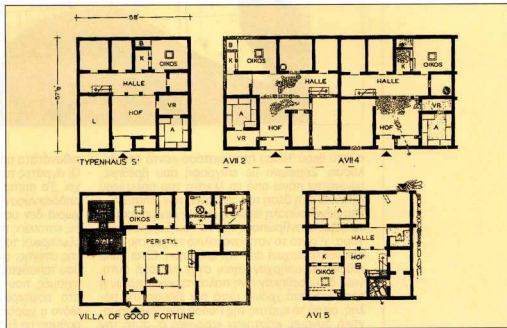
Οι τρεις παλαιές πόλεις της Ρόδου ενώθηκαν το 408 π.Χ.

σε ένα ενιαίο κράτος και ίδρυσαν στο βορειότερο σημείο του νησιού τη μεγαλύτερη πόλη που είχε ιδρυθεί ως την εποχή εκείνη⁹ (εικ. 12, 13). Η Ρόδος προοριζόταν να γίνει πόλη πρότυπο και απέκτησε το πυκνότερο οδικό δίκτυο και τους μεγαλύτερους κληρούς για κατοικίες. Πέντε φυσικά λιμάνια σε κόλπους της άγριας ακτής του νησιού περιέβαλλαν την πόλη και υποδήλωναν τη σημασία του εμπορίου και του στόλου.

Το τοπίο ανεβαίνει δυτικά σε ύψος 100 περίπου μέτρων. Εκεί στην ακρόπολη δημιουργήθηκαν εκτάσεις πρασίνου που θυμίζουν τις σύγχρονες και συνεχίζονται νότια προς την περιοχή των νεκροπόλεων, πολύ έξω από την πόλη. Το σημερινό πάρκο Ροδίνι με την πολύχρωμη χλωρίδα και πανίδα του είναι μόνο ένα κατάλοιπο της άλλοτε πράσινης ζώνης δυτικά και νοτιοδυτικά της παλαιάς πόλης. Ταφικά μνημεία, ενίοτε λαξευμένα σε βράχο, όπως ο γνωστός τάφος που λέγεται των Πτολεμαίων, βρίσκονταν στην άκρη του δρόμου. Στο άσος της πόλης κατασκευάστηκαν ιερά των Νυμφών, που μοιάζουν με σπηλαία, μια μεγάλη περιοχή για τη λατρεία του Απόλλωνα, ένα ιερό του Δία και το μεγαλύτερο γυμνάσιο της πόλης. Σ' αυτό περιλαμβάνονταν το στάδιο, μια αίθουσα για παραδόσεις και μια βιβλιοθήκη. Μετά από πολλές, επιμελημέ-

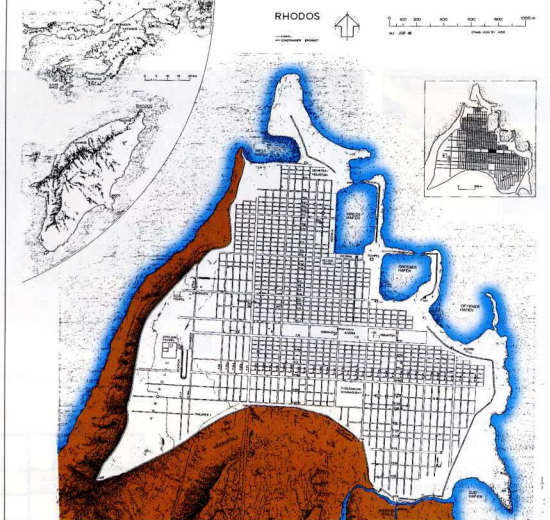
νες ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων μπόρεσε να αναπαρασταθεί το περίτεχο οδικό δίκτυο της Ρόδου. Δρόμοι πλάτους 5 μέτρων περιέβαλλαν τα οικοδομικά τετράγωνα. Κάθε τέταρτος δρόμος σε κατεύθυνση ανατολής-δύσης και κάθε έκτος δρόμος σε κατεύθυνση βορρά-νότια είχε διπλάσιο πλάτος και αποτελούσε οδική αρτηρία. Ακόμα πλατύτερες οδοί, που βρίσκονταν κοντά στην άκρη της πόλης, πρέπει να χρησιμοποιούν για την αποσυμφόρηση του κέντρου, πράγμα που θεωρήθηκε αναγκαίο, μια και το πλάτος του ξεπερνούσε τα 3 χλμ. Ο μεγάλος

ελεύθερος χώρος στο κέντρο, όπως τον συναντάμε στη Μίλητο και στον Πειραιά, στη Ρόδο αποτελείται από ζώνη πλάτους 70 μ., η οποία διασχίζει την πόλη από ανατολική κατεύθυνση προς τη δύση. Ακριβώς στη μέση βρισκόταν η αγορά και πιο πέρα, λίγο υπερψηφωμένα, ένας δωρικός περίπερος ναός, από τον οποίο σώζονται τύμπανα των κιόνων. Στη ζώνη αυτή χτίστηκαν το ένα μετά το άλλο δημόσια κτήρια και μνημεία, όπως ένα μικρό ιερό για τον Ήλιο, άλλα ιερά και ένα μνημείο νίκης από στοιβαγμένα βλήματα σφεντόνας. Ο κύριος ναός του πολι-

10. Ολυνθός. Αναπαράσταση κατοικιών.

11. Ολυνθός. Κατόψεις σπιτιών από την εποχή της ίδρυσης και σπιτιών με περιστύλιο από τον 4ο αι. π.Χ.

12. Ρόδος. Σχέδιο της πόλης που ιδρύθηκε τα 408 π.Χ. στο άκρο του νησιού.

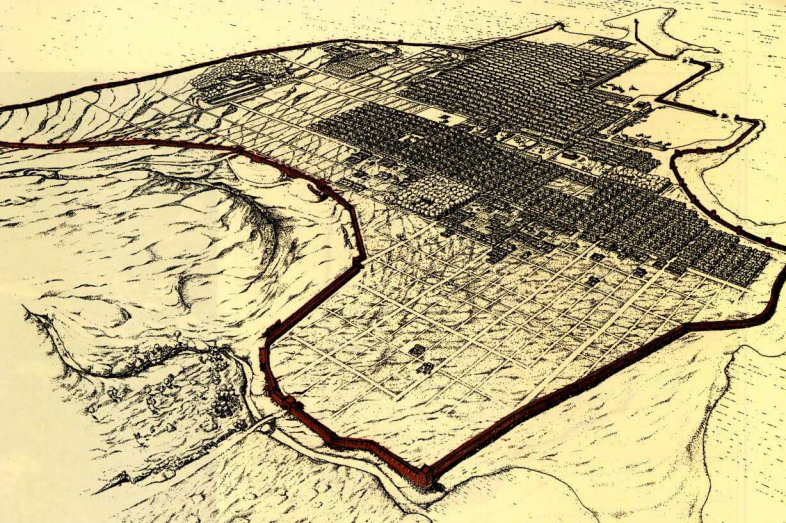

ούχου θεού Ήλιου ήταν ωστόσο κοντά στη θάλασσα. Σύμφωνα με επιγραφή που βρέθηκε, υψωνόταν πάνω από τη λεκάνη του πολεμικού λιμανιού στη θέση του παλαιού των ιπποτών. Μια μεγαλούπολη όπως η Ρόδος δεν μπορούσε να γεμίσει ανθρώπους και να οικοδομηθεί γρήγορα, γι' αυτό το νοτιοανατολικό τμήμα της αποκλείστηκε αρχικά από την εποίκηση. Είναι πολύ πιθανό να υπήρχαν κήποι στην περιοχή αυτή, γιατί δεν βρέθηκαν ίχνη παλαιότερων κτηρίων ή τάφων. Εκατό χρόνια μετά την ίδρυση της πόλης, αφού το κράτος της Ρόδου είχε γίνει σημαντική δύναμη, κτίστηκαν κατοικίες σ' αυτή την εφεδρική περιοχή.

Όρραον

Στο χωριό Όρραον (τον σημερινό Αιμμότοπο), κοντά στην παλαιά Αμβρακία (τη σημερινή Άρτα), βρίσκονται τα κατάλοιπα των πιο καλοδιατηρημένων κατοικιών της Κλασικής περιόδου. Το χωριό κτίστηκε περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και παρουσιάζει κάτοψη κανονική¹⁰ (εικ. 14). Ζώνες από μονές σειρές κλήρων χωρίζονταν από δρόμους πλατύς μόλις 3 μ. Ένα τείχος περιέκρινε το ωοειδές χωριό με τα 100 περίπου σπίτια του. Στο βόρειο τμήμα, κοντά σε μια πύλη αυλής, εντοπίζεται η δημόσια περιοχή με μεγάλη στέρα και μικρό δικαστικό κτήριο. Δεν υπήρχε θέατρο και γυμνάσιο, εγκαταστάσεις που έβρισκαν κανείς μόνο στις πόλεις. Πρέπει όμως να υπήρχε κάποιο ιερό εντός των τειχών,

πιθανότατα πάνω σε λόφο νοτιοανατολικά. Οι αγρότες του Ορράου δεν ήταν καθόλου φτωχοί. Τα σπίτια τους είχαν εμβαδόν 270 τ.μ. και αποδεικνύουν ότι οι συνθήκες κατοίκησης στα χωριά δεν υστερούσαν σε τίποτα σε σχέση με τις κατοικίες των πόλεων. Στην οικία 1 (εικ. 15) οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν διατηρηθεί ως τη βάση της στέγης, φτιαγμένοι με πλινθούς ασβεστόλιθου τοποθετημένα λοξά, χωρίς κόνιαμα. Μικρές σχισμές, που άφηναν ελαχιστο φως να περάσει στο εσωτερικό, αποτελούσαν τα παράθυρα. Μόνο ο χώρος των ανδρών είχε μεγαλύτερα παράθυρα με ξύλινα παραθυρόφυλλα. Η πύλη της εισόδου οδηγούσε μέσω ενός διαδρόμου σε μια μικρή αυλή (εικ. 16). Ο κύριος χώρος διημερεύσης ανοιγόταν προς την αυλή, σχηματίζοντας προσαφή με μια διώροφη στοά. Αυτός ο οίκος είχε στο κέντρο του μεγάλη εστία (εικ. 17). Από τις οπές των δοκαριών στους τοίχους φαίνεται ότι ο χώρος αυτός ήταν πολύ ψηλός και ότι σκόλα οδηγούσε σε ανοιχτό διάδρομο, μέσω του οποίου έφταναν σε δυο μικρά υπνοδωμάτια και στο μπαλκόνι. Κάτω από αυτά τα υπνοδωμάτια υπήρχε χώρος λουτρού και υφαντήριο. Η αγροτική κατοικία διέθετε επιπλέον χώρο εργασίας, στον οποίο βρέθηκαν γεωργικά εργαλεία, και στάβλο για τα άλογα απέναντι από την είσοδο. Από πάνω υπήρχε μικρό δωμάτιο, στο οποίο πιθανώς έμεναν δούλοι. Υπολογίζεται ότι περίπου 10 άτομα κατοικούσαν σ' ένα τέτοιο σπίτι. Τα σπίτια στο Όρραον που διαθέτουν χώρο συμπίσων και λουτρό, υπνοδωμάτια και δωμάτια υπηρεσίας, δεν αποτελούν εξαίρεση. Και στην

13. Ρόδος. Απεικόνιση της πόλης κατά την Ελληνιστική περίοδο. Σχέδιο του Ιωάννη Αρβανίτη.

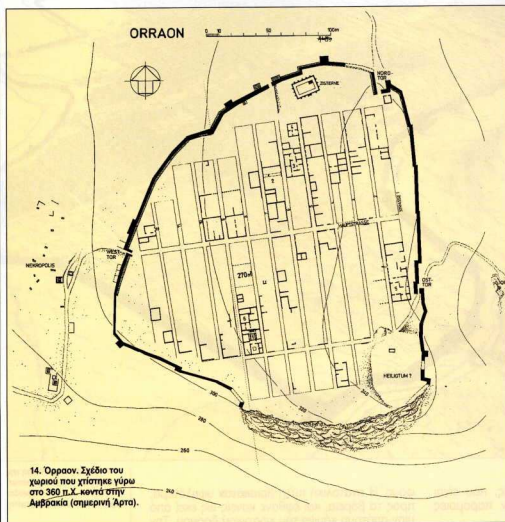
Αττική έχουν ανασκαφεί αγροικίες, που είναι εξίσου ευρύχωρες και διαθέτουν παρόμοιες εγκαταστάσεις¹¹.

Πριήνη

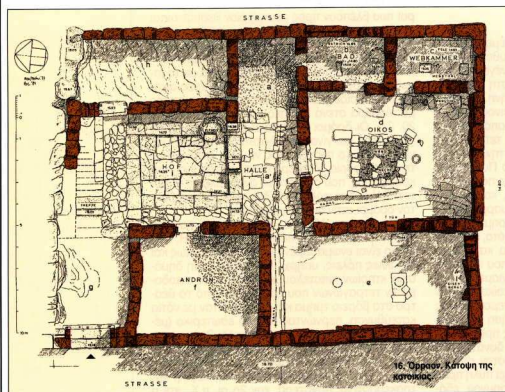
Και η ίδρυση της Πριήνης συνδέεται με το όνομα ενός διάσημου αρχιτέκτονα. Ο Πυθέας, αφού συμμετέσχε το 360 π.Χ. στην ανέγερση του Μουσουλείου στην Αλικαρνασσό, στη συνέχεια έκτισε το ναό της Αθηνάς στην Πριήνη. Το γεγονός ότι αυτός ο περίφημος μαρμαρίνος ναός με τους γωνιακούς κίονες εντάσσεται απόλυτα στο σύστημα δρόμων και οικοδομικών τετραγώνων αποδεικνύει όχι μόνο ότι χτίστηκε την ίδια χρονική στιγμή, αλλά ότι πιθανότατα ο Πυθέας εκπόνησε και το σχέδιο ολοκλήρωσης της πόλης¹². Ανάμεσα στα βουνά της Μυκάλης, κοντά στην ακτή της μικρασιατικής Ιωνίας, ένα μαρμαρόβουνο φέρει στην κορυφή του τον απόκρημνο βράχο της ακρόπολης (εικ. 18), και προς νότο, περίπου στη μέση, σχηματίζει ένα πλάτωμα κατάλληλο για την κατασκευή πόλης, παρόλο που η ανάβαση από τα χωράφια ως την περτειχιόμενη πόλη πρέπει να δυσκόλευε κάποιους κατοίκους. Στην Πριήνη και σε άλλες πόλεις της Υστεροκλασικής περιόδου παρατηρείται μια προτίμηση να χτίζονται τα σπίτια με την πρόσοψή τους προς το νότο. Λόγω της τοποθεσίας, δεν ήταν δυνατόν, καθώς ο κεντρικός δρόμος κατευθυνόταν από τα ανατολικά προς τα δυτικά, να υπάρχει πύλη προς τα ανατολικά, εξαιτίας του απόκρημνου εδά-

φους. Η ανατολική πύλη βρισκόταν υψηλότερα, προς τα βόρεια, και έφθανε κανείς ως εκεί από μίαν απότομη κλίση του κεντρικού δρόμου. Την ακριβή αιτία του μεσημβρινού προσανατολισμού των κατοικιών μάς την εξηγεί ο Ξενοφών: οι χώροι που βλέπουν προς μεσημβρίαν θερμαίνονται ευχάριστα από τον χαμηλό χειμωνιάτικο ήλιο, ενώ το καλοκαίρι που ο ήλιος ανεβαίνει ψηλά σχηματίζεται μια δροσερή σκιερή ζώνη (εικ. 19). Η Πριήνη ήταν πόλη κτισμένη σύμφωνα με το ιπποδάμειο σύστημα, με σχεδόν τετράγωνες οικοδομικές ησίδες, αποτελούμενες από δύο σειρές με τέσσερα στενά οικοπέδα στην καθεμιά (εικ. 20, 21). Οι δρόμοι ήταν πολύ στενοί στην άκρη της πόλης και γίνονταν πλατύτεροι προς το κέντρο, ώστε το πλάτος τους να είναι ανάλογο με την κυκλοφορία. Ιδιαίτερα πλατείς ήταν ο κεντρικός δρόμος, που συνέδεε το ανατολικό με το δυτικό τμήμα της πόλης, και δύο κάθετοι προς αυτόν δρόμοι στην άκρη της αγοράς.

Όπως και στη Μίλητο, στον Πειραιά και στη Ρόδο, η κάτοψη της πόλης έχει σχήμα Η, στο οποίο είναι ενωματωμένη η αγορά. Και όπως και σε άλλες πόλεις, υπήρχε κι εδώ μια ζώνη δημόσιων κτηρίων, αποτελούμενη από σειρά οικοδομικών τετραγώνων που ξεκινούσαν από το θέατρο στο βόρειο τμήμα και συνεχίζονταν με νότια κατεύθυνση, περνώντας από το εσωτερικό (μέσα στην πόλη) γυμνάσιο. Ακολουθούσαν το βουλευτήριο, το πρωτανείο, και δίπλα στην αγορά το Ιερό του Δία. Ο ναός του Δία, όπως και το θέατρο, που βρέθηκε κατά τις ανασκαφές, κατασκευάστηκε αργότερα, τον 2ο αι. π.Χ., και η

14. Ορραον. Σχέδιο του χωριού που χτίστηκε γύρω στο 360 π.Χ. κοντά στην Αμφρακία (σημερινή Άφρα).

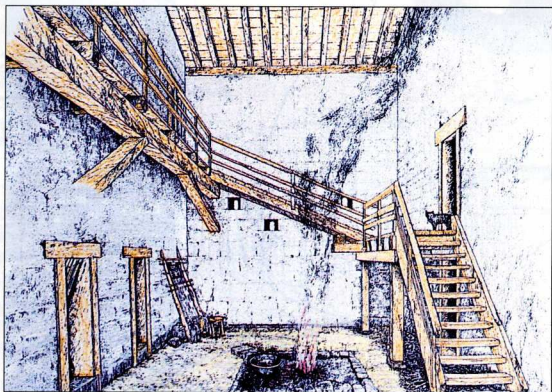
16. Ορραον. Κάτοψη της κατοικίας.

περιοχή αυτή φαίνεται ότι κρατήθηκε ελεύθερη, όπως και η αντίστοιχη στη Ρόδο, για σταδιακή οικοδόμηση.

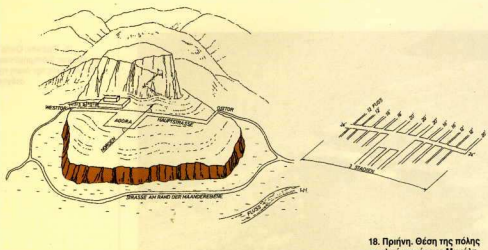
Ο ναός της Αθήνας βρίσκεται σε ξεχωριστή θέση σε υπερυψωμένη βάση πάνω από την αγορά (εικ. 21). Αυτός ο περίπτερος ναός, με την απόλυτη αρμονία και ισορροπία του, που φέρει επιγραφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, θεωρούνταν, μαζί με το Μουσωλείο, πρότυπο του νεότερου ιωνικού ρυθμού. Με τη χρήση δοκών και φατνωμάτων ίδου μεγέθους, για την επίτευξη ίδιων αναλογιών, εκφράζει η ιδέα της ομοιόμορφης σχέσης και της ισονομίας, όπως η συναντούμε και στην περιοχή των κατοικιών. Ο δήμος, οι πολίτες της Πρίγνης, αποτελείται από ισότιμα μέλη που εντάσσονται σ' ένα σύνολο, όπου και τα οικόπεδα και τα σπίτια είναι ίσα και αποτελούν μια πόλη από ίσα συστατικά. Η φιλοσοφία των Πυθαγο-

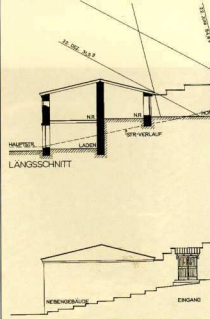
15. Ορραον. Οικία 1 με τοίχους διατηρημένους εν άκρη ως άκρη της στέγης.

17. Ορραον. Το εσωτερικό του χώρου διαμόρφωσης στην οικία 1.

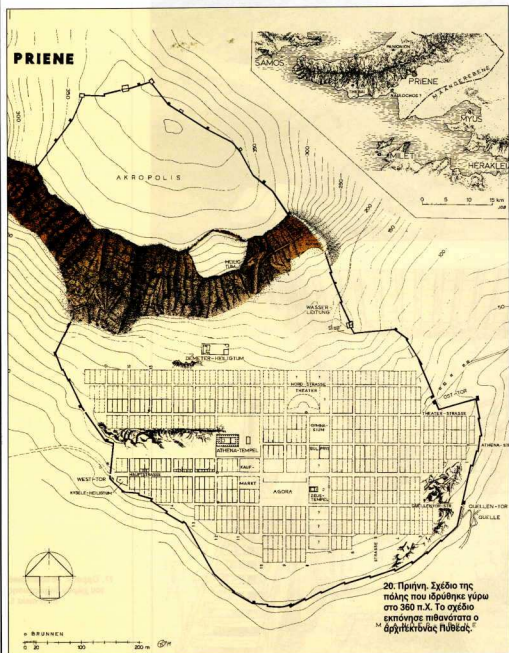
18. Πριήνη. Ορόση της πόλης
σε κλίτυ του ορούς Μυκάλη.

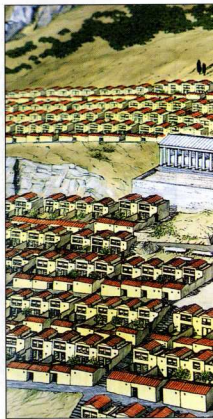
19. Πριήνη. Οι κατοικίες της Πριήνης είναι προσαρμοσμένες προς το νότο, για να εκμεταλλεύονται κατά το μέγιστο την ηλιακή ενέργεια.

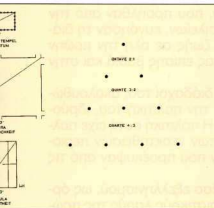
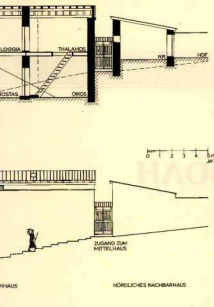
22. Πριήνη. Τα σημαντικότερα αναστακτικά στοιχεία της πόλης αντιστοιχούν με τις αναλογίες της τετρακτύος, περὺ σχήματος για τους Πυθαγορείους.

21. Πριήνη. Εποπική αναπαράσταση της πόλης με τις πανομοιότυπες κατοικίες, την αγορά στο κέντρο και το ναό της Αθηνάς πάνω σε υπερψωμένη βάση. Σχέδιο του Jochen Wendel.

20. Πριήνη. Σχέδιο της πόλης που ιδρύθηκε γύρω στο 380 π.Χ. Το σχέδιο εκλήθηκε πιθανόν από ο αρχιτέκτονα Πυθέα.

ρείων, που βασίζεται σε αριθμούς και αναλογίες, έχει εφαρμοστεί και σε άλλα σημεία αυτής της πόλης, που είναι καλλιτέχνημα. Έτσι, το βασικό ορθογώνιο του ναού της Αθηνάς έχει την αναλογία 1:2, η αγορά, ανατολικά του κεντρικού δρόμου, έχει αναλογία 2:3, και στα οικοδομικά τετράγωνα η αναλογία μήκους προς πλάτος είναι 4:3 (εικ. 22). Για τους σημαντικότερους τομείς της πόλης, για τα ιερά, τον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο, έχει επιλεγεί το ιερό σύμβολο των Πυθαγορείων, η τετρακτύς. Το σύμβολο αυτό, που αποτελείται από δέκα σημεία, φανερώσει με ποιον τρόπο στην Κλασική περίοδο συνυφάνονται μουσική, γεωμετρία και αρχιτεκτονική.

* Η παστάς (της παστάδος) "πρόδομος ή στοά εμπροσθεν οικίας εν είδει προστάου μετά κίωνων, ή παρ' Ομήρου αἶθουσα" (Λεξικόν Ἀρχαίων Ἀρχιτεκτονικῶν Ὁρανῶν, Α. Ορφανίδου, I. Τραυλιώ, [Σ. αντ.]).

Town-planning in the Classical Age

W. Hoepfner

Their success in the Persian War inspired the Greeks with a self-

confidence, which on the political and spatial level found expression in a new attitude towards the polis. Miletos, rebuilt according to a new plan, and the plan for Piraeus, are based on a scientific approach which takes into account functional, aesthetic, and social factors. A net of parallel streets of differing width, spacious public squares and temples on the highest locations become standard elements of city planning. Hippodamos from Miletos not only planned in Piraeus the first European metropolis, he also drew plans for a standardized house which was constructed with astonishing systematicity on all city lots. In contrast, the reconstruction of Athens followed the old street plan.

In Olynthos in Macedonia, in 432 B.C., houses were remarkably comfortable and there was no lack of public installations, but as the population grew the city became crowded and housing was constructed even outside the city walls. The port city of Rhodes was planned along ambitious lines towards the end of the 5th century.

Good use was made of earlier planning experience. Five harbours show the demands of commerce, splendid houses bear witness to the expectations of wealth on the part of the citizens, and for the first time huge spaces are left empty to accommodate future growth. In Kassope in Epiros, the result of a synoikismos around 360, conditions are very different, though here too we find all the elements of a Classic polis: the agora as the meeting place of the citizens, the marketplace, manufacturing in private houses, a stoa with statues in honour of notable citizens which serves as record of the city's history, the Prytaneion which serves as office space and reception area for the Prytaneis, the Bouleuterion in which the Bouleutes discuss and vote on important issues, the theatre in which the Demos assembly makes the final decision.

In Epiros we also have a well preserved village from the same period. Both here in Oraon and in Atika we note that life in the country was not fundamentally different from life in the cities. New houses in villages and small towns are of the same standards as those in the cities, as is also shown by the characteristic *andrones*. Participation in symposia marked cultural activities in the countryside as well, but the gymnasium and the theatre were institutions of the polis. The high point of classical urban planning is Priene. This is the only case where the city can be considered as an enormous work of art. Pytheos, the architect, not only constructed a system of right-angle, parallel streets and squares, but following Pythagorean philosophy he integrated the corners of all buildings into this artful geometric network. The plan includes individual standard houses and culminates in the famous temple of Athena on a raised terrace high above the agora.

Σημειώσεις

1. W. Hoepfner and E.-L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland* (Deutscher Kunstverlag), München 1994 (2η εκδ.), σ. 17-21.
2. W. Held, "Heiligtum und Wohnhaus", *Instanbuler Mitteilungen*, 1993, σ. 371-380.
3. Hoepfner and Schwandner, *Haus und Stadt*, σ. 22-49, με επισημώσεις των G. Steinhilber και I. Krauskopf.
4. G. Dantas, *Hesperia*, 1983, σ. 48-63. Ο Μ. Κορρές διαπίστωσε ότι δύο πολύ πλατείς στοές, που αρχίζουν δίπλα στο τον Πύργον των Ανέμων και εκτείνονται προς τα ανατολικά, κτιστήκαν την Ελληνιστική εποχή. Βλ. στο P. Tourmouktsis, ed., *The Parthenon and its impact in Modern Times* ("Melissa" Publishing House), Athens, 1994, σ. 143-144. Βλ. επίσης: T. L. Shear, "The agora and the democracy", in W. D. E. Coulson, eds., *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy* (Oxbow Books), Oxford, 1994, σ. 225-248. S. G. Miller, "Architecture as evidence for the identity of the early polis", in M. H. Hansen, ed., *Sources for the Ancient Greek City-State* (The Royal Danish Academy of Sciences and Letters), Copenhagen, 1995.
5. W. Hoepfner, "Propyläen und Niko-Tempel", in W. Hoepfner, ed., *Kult und Kultbauten auf der Akropolis*, (Wasmuth Buchhandlung), Berlin, 1997, *Kommisssionsvertrieb*, σ. 160-177.
6. R. S. Young, *Hesperia*, 1951, σ. 135-288. Συνοπτικά για τις κατοικίες βλ. J. Travlos, *Bibliodexen zur Topographie des antiken Athen*, (Ernst Wasmuth), Tübingen, 1971, 392-401. J. E. Jones, in *Thonkos and Laurion in Classical Times*, Ghent, 1975, σ. 63-140.
7. *Hesperia*, 1973, σ. 146-156.
8. M. Robinson and J. W. Graham, *Olynthos VIII*, (The Johns Hopkins Press), Baltimore, 1938. D. M. Robinson, *Olynthos VIII*, 1946. Hoepfner and Schwandner, *Haus und Stadt*, σ. 51.
9. Γ. Κωνσταντινίδου-Λόκα, *Αρχαία Ρόδος* (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Αθήνα, 1986.
10. Ε. Δελιγιάννη, "Το Οραον", *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1986, σ. 108-146.
11. J. E. Jones, "Town and country houses of Attica in Classical times", in *Miscellaneous Greek I* (University College of North Wales), Bangor, Gwynedd, 1973, σ. 63-140.
12. Th. Wiegand and H. Schrader, *Priene* (Georg Reimer), Berlin, 1904. Hoepfner and Schwandner, *Haus und Stadt*, σ. 188-225.

